



AJUNTAMENT DE LES BORGES DEL CAMP

**V Premi Literari Sant Jordi
1994**

**PREMI
ASSAIG, MEMÒRIES I HISTÒRIA
DE LES BORGES DEL CAMP**

**1884:
El còlera a
les Borges del Camp
de
Ferran Jové i Hortonedà**

“SALUS POPULI, SUPREMA LEX EST”

1884: EL CÒLERA A LES BORGES DEL CAMP.

INTRODUCCIÓ

D'aquest esdeveniment, que resultà funest, per la nostra vila (com ho demostra el fet que en un mes van morir 18 persones), en tenim bastant d'informació escrita, però escrita des de fora vila, és a dir, es conserven les notícies de la premsa d'aleshores que gairebé sempre seguien els esdeveniments de lluny estant, fiant-se sovint de les informacions dels seus col·legues o les que els arribaven de viva veu. La informació, doncs, tot i que força abundant, ens dona una visió, diguem que, una mica allunyada de la realitat, però es l'única que tenim i, contrastada degudament, ens podrà donar una impressió global dels fets que considerem prou acceptable. Seria molt interessant, però, conèixer-los des d'una perspectiva interior, saber com van viure aquells esdeveniments els borgencs i de la manera que els afectà material, moral i psíquicament. Però de moment no tenim cap mena de dietari, ni les actes del Consistori, ni cap nota, ni res que haguessin escrit els borgencs afectats per aquella tongada malastruga.

De totes maneres, podem dir que recordem algunes coses que ens contava de viva veu una tia nostra, la Dolors Abelló i Giol, que era nada a la vila el dia 30 de mar. de 1882, la qual va resultar atacada pel bacteri colèric quan només tenia prop de dos anys i mi,,-, de tai manera que, segons explicava, ja li tenien amanida la "caixeta" per enterrar-la tantost morís. Sortosament ella va ser de les que va sobreviure al morbo, coca que ens ha permès conèixer algun detall la mala tongada. Be, direm ei que hem pogut espigolar, que no es gens menyspreable, ja ho veureu.

Com ja sap tothom, el còlera ós una malaltia infecciosa. aguda, causada per un bacteri conegut científicament com "Vibrio cholerae", en una de les formes mes corrents. Actualment se sap que la persona humana ós l'única font de contagi. El còlera va entrar per primer cop a la península l'any 1833 i la seva mortífera presència es va repetir en diverses ocasions i llocs, tant de Catalunya com de l'estat, durant el .segle dinou.. No cal pas que insistim més amb aquests detalls científics, només n'he fet una pinzellada per a situar-nos. Jo solament em referiré a la visita que l'anomenat "hoste del Ganges" va fer a la nostra vila, el mes de setembre de l'any 1884, ben aviat farà, doncs, 110 anys.

ANTECEDENTS

El mes de juny d'aquell any es començava a parlar de l'aparició del còlera a Toló, a l'Occitània -Franca. Les notícies devien ser prou alarmants i la por de la gent que arribes a Catalunya era prou forta perquè tothom estigues amb l'ai al cor, coca que es detecta en un fet tan important aleshores com ho va ser la inauguració de la línia de tren de Roda de Barà a Reus. Per aquell esdeveniment s'havien previst una serio d'actes festius, actes que les autoritats reusenques van suspendre precisament per evitar la concentració de gent cosa que podia facilitar el contagi (1).

A primers d'agost ja es parlava d'alguns afectats a la Catalunya Nord, concretament a Perpinyà i a alguns altres indrets de la seva rodalia.

Segons una circular governativa publicada el 28 de juny informant de l'epidèmia colèrica a Toló (2), es recordava als alcaldes de totes les ciutats, viles, pobles i llogarets, l'obligació ineludible que tenien d'informar cada dia del món, durant l'època de perill, de l'estat de salut, de la seva població. A mig mes d'agost, la direcció General de Sanitat declarava oficialment "sucias todas las procedències de Francia", ós a dir, que se suspenien les importacions de tota mena i les

persones que entraven havien de purgar quarantena (3). A finals d'aquell mes els butlletins oficials informaven que el còlera encara no s'havia detectat en cap territori de l'estat, però recomanaven que s'estigués alerta perquè s'havia propagat cap a Itàlia i Anglaterra.

A començaments de setembre, les notícies no eren gaire falagueres i es comentava extraoficialment que s'havien detectat algunes invasions colèriques a Alacant. Com a una de les mesures preventives, de tipus general, les autoritats sanitàries prohibien per tot el territori de l'estat, la venda de melons i síndries (4). Les notícies eren cada cop més alarmants, per més properes.

Justament, durant la Festa Major de la nostra vila, el dia 9 de setembre, els diaris assabentaven que s'havien produït casos dubtosos a Anglesola (L'Urgell) i Balaguer (La Noguera). Això significava l'aïllament de la província de Lleida, en un intent d'evitar el contagi, i s'instal·lava un llatzeret a Vinaixa on havien de passar quarantena tots els que vinguessin d'aquelles terres (5).

D'acord amb la informació que ens donen els periòdics de l'època ("Crònica de Reus", 15 d'agost i 7 de setembre, i "Las Circunstancias" 17 d'agost i 8 de setembre) aquell any els borgencs havien preparat una bona Festa Major i ja a mig agost s'estava muntant acceleradament un teatre amb capacitat per a unes 700 persones, per la qual cosa havien comprat tot el mobiliari procedent del teatre "Novedades" de Reus. Es preveia que durant els dies 7, 8, 9 i 10 de setembre s'escenificarien "El cura de Aldea" i "Tal li va que no s'ho creu", sota la direcció del senyor Antoni Gavarró director de la secció de teatre del Centre de Lectura de Reus. Efectivament la primera representació es va fer el dia 7 i va seguir la del dia 8, però no tenim constància que es celebressin les dels altres dos dies.

Els diaris encara no parlaven del contagi a Les Borges; les males notícies de la nostra vila encara no havien transcendit, però els borgencs, malgrat la festa, ja feia dies que no veien les coses gens clares. El que passava era que intentaven amagar els problemes interiors, tot esperant, a veure si allò només era una falsa alarma. Ells sabien que si en donaven part s'exposaven a ser aïllats. Però no ho podrien amagar gaire més: el dia 1 de setembre moria un home de 62 anys, Jordi Subietas i Voltas, d'una malaltia considerada dubtosa que qualificaren, de moment, de gastroenteritis aguda. El dia 6 es produïen dues defuncions més: una noia de 14 anys, Maria Martí i Subietas. I un home de 59 anys, Salvador Sardà i Castells (6). La mala ratxa havia començat i aquella festa que havien preparat amb tanta il·lusió se'n devia anar en orris.

LES BORGES ES DECLARADA ENVAIDA

La cosa no es podia amagar més. Deien els vells que la misèria és molt honesta, si no surt per la porta surt per la finestra. I així va passar. De seguida comencen les notícies alarmants respecte de Les Borges i el diari "Crònica de Reus" del 10 de setembre ja anunciava que "en el vecino pueblo de las Borjes del Campo han ocurrido algunas defunciones (...) a consecuencia de enfermedades sospechosas", pel que pogués ser, cridava l'atenció de les autoritats sanitàries. Però el mateix diari afirmava l'endemà, que havien vist casualment l'alcade de la vila (aleshores ho era Baltasar Subietas i Ferrer, que és molt possible que hi hagués anat expressament intentant un desmentiment del diari per por a les conseqüències que es podrien derivar de la informació) el qual havia negat els rumors que circulaven per Reus i els havia assegurat que estava molt tranquil sobre la salut de la vila. Preguntat per les tres defuncions dels darrers dies (en realitat ja eren quatre, però els del diari ho ignoraven i l'alcade s'ho devia callar), va respondre que s'havien produït per causa de malalties ordinàries (i). És evident que va ser una mena de cortina de fum, una resposta política, un intent d'amagar la realitat per part de la primera autoritat local.

El dia 14, el Dr. Gras Fortuny, de Reus, publicava una carta a "Las Circunstancias" on donava unes orientacions de com havien de ser els llatzerets i rebutjava la possibilitat de muntar cordons sanitaris com a mesura per aïllar el còlera i afegia que la millor manera de combatre l'epidèmia era amb treball, higiene, bona alimentació i amb les cases ben ventilades i que allò que fomentava el còlera era la indigència.

A Les Borges, aquell dia 14, que s'esqueia ser diumenge, va ser realment l'inici d'un autèntic calvari que s'havia d'allargar durant un mes. Aquell dia es produïen les dues primeres víctimes del còlera (les primeres reconegudes oficialment): l'un era un xicot de 25 anys que es deia Domingo Huguet i Dalmau, l'altre un home de 51, que es deia Francesc Martorell i Vall (8). Aquests morts, que un dels dos metges que servien la vila certificava com a víctimes del còlera, significaven declarar-la oficialment infectada i des de les més altes instàncies sanitàries de l'estat, sense cap mena de contemplació ni cap mena de consideració al fet d'estar en plena època de collita (les avellanes eren a terra i els rams, madurs, als ceps) es declarà l'aïllament total i absolut i s'ordenà envoltar-la de l'anomenat cordó sanitari tot encomanant la tasca, prou feixuga, a una companyia de la guàrdia civil. Ho veurem desseguida.

EL CORDÓ SANITARI

En donar la mala notícia el Diari "Las Circunstancias" deia: "Ya de unos dias a esta parte se venia diciendo que en esta villa (Les Borges) habia ocurrido algun caso sospechoso, però contando a todos estos vecinos (els reusencs, vol dir) la buena disposición topográfica y. que ocupa, por cuya razón se la ha venido llamando el balcón del Campo de Tarragona, y sus inmejorables condiciones higiénicas, por nadie se dio crédito a aquellos rumores;"

La cosa va anar de pressa i aquell mateix diumenge el governador de Tarragona feia venir a la vila un Delegat de Sanitat, acompanyat d'un agutzil i d'un guàrdia de l'Ajuntament de Reus, amb la missió d'informar-se de l'estat de salut del poble. Aquest Delegat certificava que Les Borges tenia invasions colèriques, cosa que comunicava personalment al Consistori de la Vila, que s'havia reunit en sessió extraordinària, "noticia que cayó como una bomba sobre los ediles", assegurava el diari.

El mateix Delegat governatiu ordenava a l'Ajuntament que reunís tots els homes que fossin necessaris per formar un cordó provisional a l'entorn de la vila, mentre ell informava el governador de tot el que havia pogut veure. Al corrent de l'informe, el governador va ordenar que es desplaçés ràpidament una companyia de la guàrdia civil (algunes informacions parlaven d'un centenar de guàrdies) per efectuar l'encerclament de la vila (10).

Aquesta mesura significava que els borgencs no podien sortir de la vila sota cap pretext i quedaven reclosos a l'interior del nucli urbà més estricte (que aleshores era forja més reduït que no pas rai, cosa que representava que les avellanes es quedarien per plegar i els ceps sense berenar i això volia dir que es perdia tota la collita de l'any, que era l'únic mitjà de *subsistència* que tenien els borgencs. Per agreujar més les coses, aquell llarg setembre van caure fortes pluges i els pagesos veien com l'aigua s'enduia les avellanes i podria els raïms als ceps, sense que hi poguessin fer res, amb una impotència aclaparadora, exasperant. Ultra la desgràcia del còlera, que els havia sobrevingut d'una manera fatal, ara, amb la mateixa fatalitat, haurien de suportar la misèria més esgarrifosa durant tot l'any i anys a venir.

L'Alcalde i tot el Consistori van protestar d'aquest segrestament col·lectiu del poble i asseguraven que no era cert que els borgencs morissin afectats pel còlera. Però les protestes no serviren de res. La por que el contagi es propagués era molt superior als possibles raonaments dels borgencs que, tot d'una, s'havien vist abocats en mig d'uns esdeveniments que els arrossegaven a la mort i a la misèria sense que poguessin fer res per remeiar-ho. Ben al contrari, el P.O.P.T. del 17 de setembre publicava una nota del Ministre de l'Interior on condemnava durament l'actitud dels alcaldes dels pobles afectats que negaven, deia, l'evidència dels fets: "El ejemplo criminal de algunos Alcaldes (...) dejando de comunicar la presencia de casos sospechosos en sus localidades" l'obligava a ordenar als governadors civils que els desapareguessin fossin castigats severament i que es prenguessin totes les mesures que "sean precisas para evitar estas ocultaciones a que tiende el _espíritu egoista y miserable de la localidad" (el subratllat és nostre). Per aquesta actitud tancada, egoista i poc solidària, doncs,

segons el ministre, van ser multats els alcaldes de Benifallet i de la nostra vila, acusats (en el car de Les Borges ja hem vist que si que es van amagar) de no havent informat correctament els caps de sanitat de les sever demarcacions.

Quan ja feia dos o tres dies que la vila havia estat declarada "invadida", possiblement el dia 17, arribaven a la vila deu llits (que devien ser allò que en deien de pots i bancs) per equipar o completar el llitgeret que s'havia muntat a la vila per poder purgar les quarantenes tant les persones, com el material o la correspondència (11).

Les informacions que circulaven per la comarca eren contradictòries i fins en un ple de l'Ajuntament de Reus s'arribà a posar en dubte que a la nostra vila s'esdevingués res de greu, criteri que defensaven els diaris de tendències esquerranes que consideraven excessives les mesures d'aïllament imposades als borgencs, i a les altres localitats afectades, es clar -(12).

OCULTACIONS D'OBITS

Un part oficial assegurava, el 17 de setembre, que en els darrers dies s'havien produït diverses "invasiones", és a dir, contagiats, i 6 defuncions. "Aunque nos encontramos tan cerca de Borjas del Campo -deia "Cronica de Reus" del dia 18- no podemos sacar en claro el estado de la salud pública de aquel vecindario", entre altres coses perquè les notícies que es rebien de la "Dirección General de Sanidad no se corresponden A las que verbalmente recibimos". I era lògic aquest desconcert, ja que des de dintre, els borgencs, intentaven ocultar la realitat, fos com fos. El part oficial parla de 6 defuncions i en canvi ja eren 8 o 9. Els dies 11 i 12 de setembre, se n'ocultaren dues que van ser inscrites, alguns dies me tars, amb qualsevol pretext banal d'error o d'oblit, en un intent evident que si passaven alguns dies sense cap defunció, hi havia la possibilitat-- que aixequessin el setge sanitari (13).

Sembla evident que la manca de notícies directes feia créixer tota arena de rumors i de badomies, que circulaven per tota la comarca i mes enllà i tot, i mentre els diaris pro-governamentals, tot reconeixent el problema que representava per la vila el cordo sanitari i la pèrdua de les collites, intentaven justificar les mesures imposades amb el convenciment que això ajudava a que no es propagués l'epidèmia, els diaris de l'oposició convertien el problema en arma política per combatre el govern.

MALESTAR INTERIOR

Malgrat que no tenim informació directa de, la vila, intuïm que els borgencs havien de suportar una forta càrrega emocional i que devia ser d'un patetisme esgarriós l'estat interior, sobretot el de les classes més baixes i desvalgudes, sense feina, amb la misèria mes punyent per tot arreu i el fantasma de la mort trucant a la porta, sense saber a que tocaria aquella desgraciada, fatídica, rifa.

Un diari de Tarragona (reportat per Diario de Reus , 1 8-09-1884) afirmava que les malalties "sospechosas" de Les Borges eren productes per l'ús indegut d'aigües insolubles que hi havia en una bassa que aquell any no s'havia netejat (suposem que es devia referir a la bassa de la Font) i que no era còlera sinó unes simples "calenturas" malignes.

Però allò que era cert era que a Les Borges hi moria més gent del que era normal en un any saludable en la mateixa època i, val a dir-ho, a les inscripcions de defunció del Llibre d'Obits del Registre Civil hi consten vuit casos amb la fatídica paraula "còlera" i possiblement alguns que no hi consta és perquè s'intentà amagar la realitat.

Mentre a la vila es passava tot aquest trasbals, els diaris, segons la seva ideologia, seguien amb les seves picabaralles a favor o en contra de les mesures emprades per l'administració. "Las

Circunstancias" del 20 de setembre deia que "La nueva enfermedad descubierta por el señor ministro de la Gobernación (cholera ministerialis), ha caído con todo su aparato sobre la población de las Borjas del Campo (---). El cholera ministerialis ha causado grandes desastres en las Borjas", i encara afegia: "El Gobernador de Tarragona, podrá vanagloriarse de haber llevado a la miseria a un pueblo entero---". Si ens hem de creure aquest diari, hi va haver algun dia que a la vila es va estar a punt de provocar algun avalot per protestar contra el cordó sanitari. El dia 20, el mateix diari assegurava que feia quatre dies que no es produïa cap defunció, la qual cosa no era certa, ja que el dia 18 havia mort una dona., Maria Teresa Voltas i Huguet , el que va passar va ser que aquest òbit també, s'ocultà i no es va inscriure al llibre corresponent fins el dia 2 d'octubre! (14).

Veiem que, des de dintre de la vila, es mentia deliberadament, insistim, en un intent molt humà, potser egoïsta, com deia el ministre, però del tot humà, que aixequessin el cordó i així poguer arregar la collita, però la presència de còlera, o el que fos però que provocava la mort, va ser un fet real. ja que es produïren defuncions els dies 1, 6 (dues) , 9, 10,11, 12, 14 (dues) 16(dues) , 18, 20, 21, 23, 24 i 27 de setembre i 2 d'octubre, que fan un total, com ja hem dit en començar , de 18 defuncions en un mes , cosa que no permetia que el cordó fos retirat. Però a més dels borgencs, uns altres perjudicats pel manteniment del cordó eren els membres de la guàrdia civil "cuyo, servicio -deia un diari - debe ser penoso puesto que se les ve á la intempèrie dia y noche (. . .) recibiendo el agua y tormentas de que se ha mostrado el tiempo tan pródigo" (15).

NOUS COMISSIONATS

El diumenge, dia 21 de setembre, visitava la vila una segona_ comissió oficial formada per "Don Alberto Bosch y Fustegueras" Comissari Regí de Catalunya i sots-secretari del Ministre de la Governació, el Governador civil de Tarragona, Sr. Castañeda, diverses personalitats de la política provincial i diverses metges (16). Els diaris van insinuar, i els borgencs potser s'ho van arribar a creure, que després de la visita potser aixecarien el cordó sanitari , per¿-) no va ser pas així, possiblement perquè el dissabte abans, dia 20, i aquell mateix diumenge hi va haver dues defuncions mes: una nena de 8 anys, Dolors Llauredó i Sarobè i una dona de 66 anys, Francesca Mestre i Garreta (17).

Però vegem com va anar la visita, si es pot qualificar com a tal un acte d'aquella índole que alguns diaris el van qualificar com una mena de tragicomèdia, una cosa que faria riure si no tinguéssim en consideració la tragèdia que es vivia a l'interior de la nostra vila.

Com a bons polítics, allò que van fer primer va ser reunir-se en un bon dinar a la Fonda de Londres de Reus. A la una de la tarda sortien en dos cotxes (de cavalls, naturalment), cap a la nostra -.vila, escortats per un escamot de guàrdia civils a cavall. Arribats prop del poble, aturaren el seguici i cap dels membres comissionats no va traspasar el cordó sanitari, ja que d'haver-ho fet haurien hagut de purgar quarantena. A la banda interior del cordó, en aquella mena de presó que havien convertit la vila, hi havia l'alcalde accidental (sembla que el Subietas estava malalt), el senyor Rector, mossèn „Josep Esglésies i Vidal, possiblement el jutge i els dos metges *que* servien la vila aleshores. Darrera seu hi havia un nombrós grup de veïns, encuriósits i expectants. En un primer moment, els dos grups interlocutors es trobaven a una distància d'una cinquantena de metres , cosa que feia la conversa gairebé impossible tot i que segons les cròniques cridaven fort. Els comissionats van autoritzar els representants borgencs perquè se'ls atansessin una vintena de metres. No hi diu l' indret on es produí aquesta escena, però cal suposar que devia ser pel sector entre la Punta i el Porxo, o potser una mica més amunt i tot (cal tenir en compte que aleshores no hi havia cap xalet, ni potser , cap casa més avall del pont de la Plaça que ara ja no existeix.

Be, tant se val , això no té gaire importància; el cas es que a una distància d' uns trenta metres Ja podien parlar mes be ni que fos cridant . El governador -segons explica Las Circunstancias_ va preguntar al metge que havia visitat els dos atacats que havien mort aquells dos dies, sobre els qual s havia certificat que havien mort de còlera, que era el que li havia fet pensar que era per aquesta causa. El metge va respondre que els símptomes que presentaven les malalties

eren idèntics als que indicaven algunes de les obres mèdiques que havia llegit tot afegint que les dues defuncions havien estat per asfíxia, després d'haver patit diarrees i rampes entre altres símptomes. i haver mort poques hores després d'haver contret la malaltia. A continuació van parlar amb mossèn Iglesias, rector de la vila, que després de diverses preguntes i respostes els va demanar, suplicar, que autoritzessin, com a mínim, l'eixamplament del cordó sanitari perquè els pagesos poguessin sortir a recollir els fruits. La resposta dels comissionats a mossèn Iglesias va ser una mena de fugir d'estudi: "El Señor Subsecretario -diu la noticia solo pudo ofrecerles que telegrafiaría al señor Ministro" demanant-li autorització per fer-ho. La resposta del governador, però, va ser antològica, ja que diu que "aconsejo al señor cura párroco, que entretanto explicase á aquellas habitantes (als borgencs) el sentido de aquel aforismo que dice: 'Salus populi suprema lex est'" i que recomanés als seus feligresos que tinguessin resignació (18). Vet aquí un exemple d'ajut moral el que donà el senyor Castanyeda

Els comissionats van preguntar als borgencs con: estaven de recursos alimentaris i d'altra índole. No hi diu la resposta, però cal suposar que no devien estar gaire ben proveïts de res, després d'una setmana d'aïllament total. La crònica afegeix que el governador es va comprometre a enviar-los-hi cent quilos de pa i cent d'arròs perquè fossin repartits entre els més necessitats. El que no sabem és si va ser només per una sola vegada o la tramesa d'aliments es va repetir en alguna altra ocasió. Després la comissió es va traslladar al punt on hi havia el Llatzeret (que segons diu s'havia instal·lat al mas de Joan Anguera -que no hem sabut identificar), on van fer unes quantes preguntes al metge del Regiment de Cavalleria, que havia visitat la vila alguns dies abans i encara estava en quarantena, el qual va dir als comissionats que ell no estava gaire segur que les malalties infeccioses que afectaven la vila fossin colèriques i que ell més aviat les atribuïa a una infecció motivada per causes locals.

De res no va valer la visita i si en algun moment els borgencs s'havien fet la il·lusió de veure aixecat el cordó, la realitat va ser ben bé una altra, ja que els comissionats acordaren prolongar el cordó sense preveure cap data límit.

Dies després, "Crònica de Reus" (19) comentava l'aforisme del governador i venia a dir que si, que això era cert, que calia sacrificar els menys per presentar la salut de la majoria, però afegia que seria "muy lógico y muy justo, que el Estado, a la vez, les indemnice debidamente de los perjuicios que se les irogue". Però d'indemnitzacions res de res,

El dia 3 d'octubre els diaris publicaven unes relacions de les defuncions esdevingudes fins el dia 28 de setembre a Benifallet (Baix Ebre) i a Les Borges, setze a cada una de les poblacions (20). Pel que fa a la nostra vila visquere considerables víctimes del còlera, cosa que coincideix amb les anotacions del llibre d'òbits, però el total, en realitat va ser de 18 defuncions.

MOTS FINALS

Va ser còlera, no va ser còlera? Ja hem vist que no es posaren d'acord els protagonistes de l'època, doncs si elis que ho van viure no n'estaven segues, menys ho podem afirmar o negar nosaltres. El que va ser segur fos que a la vila va morir molta més gent del que era normal en les mateixes dates d'anys anterior, i ara nosaltres podem dir que també d'anys posteriors. Alguna cosa greu hi devia haver. El cas és que el cordó sanitari fatídic no es va aixecar a la vila fins el 12 d'octubre (21) o sigui que es prolongar durant gairebé un mes, ja que s'hi instal·là, com hem vist, el 14 de setembre. La noticia de la retirada de la Guàrdia civil la donaven els diaris el dia 14 i l'endemà donaven la felicitat nova que el còlera es donava per oficialment acabat a tot l'estat. De manera que Les Borges, amb Benifallet, van ser els dos pobles que més patiren les sexes conseqüències, amb el malestar físic i psíquic que això devia comportar per tots els nostres avant passats.

Com a resum final i d'acord amb una mini estadística que he fet després de consultar el Llibre d'Obits del Registre Civil, puc confirmar que van morir divuit persones, set homes i onze dones. D'aquestes divuit, vuit foren diagnosticades com a víctimes del còlera, tres com a gastroenteritis aguda (que podia ser còlera), i set d'altres malalties, d'entre les quals sis podien haver estat

coses dubtoses, molt propenses al còlera. Pel que fa a les edats, de les divuit, dues tenien menys d'un any (un nen de 8 dies i una nena de dos mesos), quatre entre un i vint-i-cinc anys (un de 2 una de 8, una de 14 i un de 25), dos entre vint-i-cinc i cinquanta (una de 34 i una de 45) i 10 de més de cinquanta anys, d'entre les quals dues dones de 80, que van ser les més velles que van morir.

Aquesta va ser, doncs, la darrera presència del còlera a la vila. Vet aquí un fet prou commovedor que ens entristeix i ens emociona en llegir-lo. En el meu descàrrec diré que son pàgines històriques que és bo conèixer per poder estimar més la nostra vila i adonar-nos de com colpia la misèria i la incultura per tot arreu.

Notes

- 1.- "Diario de Reus", 17-07-1884. (En endavant "D.R.")
- 2.- "Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona", num. X53, 01-07-1884. (En endavant "B.O.P.T.")
- 3.- "Cronica de Reus" 15-08-1881. (En endavat "C.R.")
- 4.- "C.R.", 04-09-1884.
- 5.- "B.O.P.T.", num. 213, 09-09-1834.
- 6.- Registre Civil de Les Borges del Camp, Llibre d'Obits num. 2f.173 i 173v. (En endavant "Ll. O.")
- 7.- "C.R.", 11-09-1884.
- 8.- "Ll. O." no 2, fs. 176 i 177.
- 9.- "Las Circunstancias", 16-09-1881.(E., endavant "L.C.").
- 10.- "L.C.", 17-09-188.
- 11.- "C.R.", 17-09-1884.
- 12.- "L.C.", 17-09-1884.
- 13.- "B.O.P.T.", núm. 221 i "C .R.",18-09-188-1.
- 14.- "L1.O.", núm. 2, f. 186.
- 15.- "D.R.", 21-09-1884.
- 16.- "L.C." i "C.R.", 21-09-1881.
- 17.- "L1.O." núm. 2, fs. 179 i 180.
- 18.- "L.C." i "C.R.", 23-09-1884.
- 19.- "C.R.", 24-09-1884.
- 20.- "C.R.", 03-10-188-1.
- 21.- "L.C.",14-10-1884